

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

НАЗАРЕНКО Юлія Анатоліївна

УДК 124.5 : 130.122 : 372.82

АКСІОЛОГІЯ РЕЛІГІЙНО-ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
БОНДАРЕНКО Віктор Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри культурології

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
БОГДАНОВСЬКИЙ Ігор Валерійович,
Університет державної фіскальної
служби України,
професор кафедри філософії та політології

кандидат філософських наук
ГОРОХОЛІНСЬКА Ірина Володимирівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
асистент кафедри культурології,
релігієзнавства та теології

Захист відбудеться 23 травня 2017 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 21 квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю філософсько-релігійнознавчого осмислення аксіологічної основи процесу взаємодії релігії й освіти як чинників духовного розвитку особистості.

Системи цінностей існують у житті кожної людини, впливають на самовдосконалення, самоусвідомлення, є основоположним критерієм духовного розвитку. Особистість реалізується у певній соціальній структурі й цивілізаційному типі відповідно до обраних аксіологічних домінант. Світ цінностей, зокрема особистих, становить онтологічний горизонт людського життя. Можна сказати, що людська свідомість є аксіологічною. Людина не тільки обирає певні цінності, але й сама стверджується як цінність у цьому світі, бо ж у центрі аксіологічних систем – особа. Очевидно, що драма людської історії розігрувалася на сцені вибору між відповідними цінностями як окремих особистостей, так і цілих спільнот.

Доводиться констатувати, що сучасна людина переживає глибоку втрату сенсу життя, що безпосередньо пов'язано з відсутністю чітких ціннісних імперативів, адже сформована аксіологічна система керує поведінкою особистості, мотивами її вчинків, стилем життя, а також впливає на вибір життєвих стратегій і визнання авторитетів.

Аксіологія тісно поєднана з філософією зустрічі, тому так важливо її дослідити в релігійно-освітньому дискурсі, одним із важливих завдань якого є саме підготовка людини до спілкування з іншими особами й спільнотами. Цінностями конкретна людина користується у своїх вчинках, діях, порухах екзистенції і з метою солідарності, відкритості перед іншою особою. Звісно, що має місце в таких актах реалізації цінностей і самовдосконалення.

Завдяки цінностям світ ієрархічно впорядковується, ділиться на «вищий» і «нижчий», «важливий» і «неважливий», «сакральний» і «профанний» тощо. Кожен, зважаючи на обмеженість часу життя, повинен робити конкретні вибори, формувати певну ієрархію, щось перед чимось преферувати. І саме ієрархія наших цінностей виступає основою (*prius*) структурує відповідну логіку вибору і диференціювання.

Перевантаженість людини епохи глобалізації надмірною кількістю інформації викликає стрес, перевтому і, як наслідок, зневіру та скептичне ставлення до світу, руйнування сталих світоглядних парадигм. Постсекуляризм не є тріумфальним поверненням релігії в сфери соціального буття, а радше – реконфігурацією релігійного досвіду в складному переплетенні обставин, умов, переживань, рефлексій життя людини, що вимагають прийняття рішень, в яких не обійтися без аксіологічної платформи. Релігія здатна допомогти сформувати ієрархію цінностей, що, в свою чергу, допоможе відокремити значиме від несуттєвого у життєдіяльності людини, в результаті чого стабілізується напрям потреб та інтересів. У цьому контексті релігія поєднує свої зусилля з освітою. У взаємодії цих форм духовності формується аксіологічна платформа, спираючись на яку людина утверджує себе як особистість і громадянин, реалізує у різноманітних формах життєдіяльності, а також виражає своє «аксіологічне Я» (Ю.Тішнер).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол №5 від 29 січня 2009 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає у дослідженні аксіологічної природи релігійно-освітнього дискурсу в умовах глобалізації й інформаційної революції та виявлення основних проблем взаємодії освіти і релігії в освітньому просторі України.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність послідовного розв'язання таких основних **дослідницьких завдань**:

- висвітлити сучасне місце релігії й освіти в загальному контексті духовності;
- прояснити функціонування феноменів релігії та освіти в умовах глобалізації й інформаційної революції;
- обґрунтувати методологічну основу дослідження аксіології релігійно-освітнього процесу;
- розкрити специфічні риси взаємовідносин сфер релігії й освіти протягом історії стародавнього світу та середніх віків;
- показати діалектику взаємовпливу релігії й освіти у Новий і новітній час;
- виявити особливості діалогу релігії та освіти в період соціальних трансформацій, зокрема в контексті процесів глобалізації й інформаційної революції;
- комплексно дослідити пошуки аксіологічних домінант у сучасній релігійно-освітній сфері;
- репрезентувати сучасний стан взаємодії освіти й релігії в Україні;
- дослідити специфіку залучення релігійних цінностей в українську державну систему освіти.

Об'єктом дослідження є діалектичний процес взаємодії освіти та релігії.

Предмет дисертаційної роботи – аксіологічні характеристики сучасного релігійно-освітнього дискурсу.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Для вирішення вищезазначених мети і завдань застосовувалися загальнонаукові принципи об'єктивності й системності. Враховуючи те, що релігійно-освітній дискурс є об'єктом міждисциплінарного дослідження, то використовувались методи, характерні для таких наукових дисциплін, як філософія, педагогіка, загальна психологія, соціологія, політологія та соціальна філософія. При розгляді теоретичних засад релігійно-освітнього дискурсу був застосований порівняльно-історичний метод для того, щоб визначити місце і роль згаданого дискурсу в історії. Діалектичний метод уможливив комплексний аналіз релігійно-освітнього дискурсу в загальному контексті соціальних умов і трансформацій, визначення детермінант його змін і моделей взаємозв'язку.

За методологічну парадигму дослідження аксіології релігійно-освітнього дискурсу обрано християнський персоналізм (Ч. С. Бартнік, К. Войтила, В.Гранат, Ж.Маритен, Г.Марсель, Г.Скоровський, Т. де Шарден та ін.), генеза якого сягає теологічної доктрини і представляє собою поглиблену рефлексію над інтегральною концепцією людської особи, інтерпретує релігію як особовий зв'язок людини з Богом (інші його назви – «інтегральний гуманізм» або «теоцентричний гуманізм»), пропонує вироблення ієрархії цінностей для всебічного простору особистісної реалізації.

Використано також феноменологічну концепцію «аксіологічного Я» Юзефа Тішнера, яка відстоює базову цінність особи як такої, а переживання власного Я як певної цінності є найбільш основоположним досвідом, з якого можна «вивести» інші Я. Саме по собі «аксіологічне Я» виступає умовою рефлексійного пізнання себе самого як цінності, а також і умовою відчуття чи реалізації всіх інших цінностей. Такий підхід є спробою відшукування цінностей у глибинах самого мислення.

У питанні осмислення багатоаспектного взаємозв'язку релігії та освіти в аксіологічному аспекті зверталися до ґрунтовних праць таких науковців: В.Андрущенко, М.Бабій, І.Богачевська, О.Бродецький, І.Богдановський, В.Бондаренко, Л.Виговський, І.Горохолінська, Л.Гузар, С.Здіорук, В.Єленський, А.Кислий, А.Колодний, О.Огірко, І.Осташук, Т.Редкліф, Ю.Решетніков, Л.Филипович, Ю.Чорноморець та ін.

Наукова новизна. В дисертаційній роботі зроблено спробу комплексного аналізу аксіології релігійно-освітнього дискурсу в соціально-філософському і теоретико-методологічному осмисленні.

Основні результати дослідження, що визначають його наукову новизну та значимість, полягають у наступному:

Вперше:

- представлено християнський персоналізм як методологічну основу дослідження аксіології релігійно-освітнього дискурсу. Коріння християнського персоналізму сягає теологічної доктрини і представляє собою поглиблену рефлексію над інтегральною концепцією людської особи. Спільною рисою поглядів християнських персоналістів є виділення особливого значення цінності людської особи, визнання того, що «особа є індивідуальною субстанцією розумної природи» (*persona est naturae rationis individua substantia*);

- сформовано (на основі аксіологічного об'єктивізму) модель розуміння цінностей в релігійно-освітньому дискурсі як сталих, об'єктивно існуючих, роль яких у процесі виховання та формування особистості є дуже важливою, зокрема, у забезпеченні правильного морального вибору;

- запропоновано використовувати у релігійно-освітньому дискурсі концепцію «персоналістичної норми» (К.Войтили) як визнання найважливішим цінності й гідності особи, що поєднується з біблійною заповіддю любові ближнього;

- обґрунтовано доцільність використання у дослідженні аксіології освітньо-релігійного дискурсу концепції «аксіологічного Я» феноменолога Ю.Тішнера, яка відстоює непроминальну, важливу цінність особи як такої: серед можливих досвідів переживання власного Я як певної цінності (*axia*) є найбільш основоположним

досвідом, з якого можна «вивести» інші Я. Саме по собі «аксіологічне Я» виступає умовою рефлексійного пізнання себе самого як цінності, а також і умовою відчуття чи реалізації всіх інших цінностей. Оскільки аксіологічний характер «Я» не виводиться з уже реалізованих особою цінностей, але становить її «іманентність й повну реальність», виступає основою та суб'єктивною умовою можливостей «Я», то його ціннісно-виховний потенціал у сучасному релігійно-освітньому дискурсі дуже важливий і як методологічний підхід наукового дослідження, і як принцип аксіологічної основи формування особистості.

Уточнено:

- дослідження основних моделей взаємодії й протистояння релігії та освіти у різні історичні періоди розвитку людства на основі розкриття їхніх філософсько-світоглядних мотивацій і культурно-політичного контексту;

- положення про те, що персоналістична християнська аксіологія безпосередньо пов'язана з персоналістичною антропологією, зокрема з такими її основоположними засадами, які безпосередньо детермінують аксіологічну парадигму: розуміння людини як інтегральної органічної єдності тілесного й духовного елементів; поняття особи з визнанням автономності її існування, свободи й відповідальності; акцентування на гідності людської особистості як неповторної цінності; основоположною цінністю персоналістичної аксіології, зокрема християнської, є гідність людської особистості;

- складну картину сучасної релігійної та освітньої ситуації в Україні, в якій важливою метою є формування ієрархії цінностей, що впливає передусім на моделі поведінки особистості та її життєвий вибір.

- прогнозування розвитку релігійно-освітнього дискурсу України в умовах глобалізації й інформаційної революції на найближчі роки за умов лібералізації та демократизації системи освіти.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження християнсько-персоналістичної концепції *ecologia humana* (на основі праць Івана Павла II) як спроби універсального охоплення широких проблем екології, охорони навколишнього середовища та й самого життя людини, що охоплює проблеми пошанування гідності людської особи; солідарність як відповідь на співзалежність у світі; загальний доступ до природних ресурсів; якість умов розвитку людської родини та цілого людського життя; турбота про космічний, екологічний та моральний порядок між людиною та біосферою; відповідальність перед Богом, ближніми, наступними поколіннями та цілим творінням;

- розуміння системи цінностей як ядра особистості, що виступає як світоглядна основа всіх сфер та аспектів її життєдіяльності, включаючи релігійну й освітню; тлумачення філософських понять «релігії» та «освіти» як духовних феноменів, що відіграють особливу роль у становленні аксіологічних домінант особистості саме в контексті сучасного культурного дискурсу, домінантними рисами якого є глобалізація та інформаційна революція.

Теоретичне значення дисертації. У дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві комплексно розкрито аксіологію релігійно-освітнього дискурсу в соціально-філософському і теоретико-методологічному осмисленні.

Практичне значення дисертації. Висновки дисертаційної роботи можуть бути використані при викладанні релігієзнавчих, філософських та культурологічних дисциплін у вищих навчальних закладах, а також для підготовки відповідної навчально-методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею, яка розкриває особисті ідеї та розробки, що забезпечили можливість вирішити поставлені мету й завдання. Використані в процесі дослідження ідеї, гіпотези та положення інших авторів мають відповідні покликання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри культурології і на спільному засіданні кафедри культурології й кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Результати дослідження оприлюднені автором у повідомленнях та доповідях на 20 міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: V Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (13-15 жовтня 2011 р.); Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Інноваційні технології в дошкільній освіті України: розвиток дитячої обдарованості та креативності» (19 квітня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Сьомі юридичні читання: Культура і право на початку XX століття» (19-20 травня 2011 р.); Перших Українських педагогічних студіях «Освіта і культура як запорука сталого демократичного розвитку суспільства» (13-15 січня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова еліта як соціально-економічний фактор розвитку держав в умовах глобалізації» (27-28 жовтня 2010 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Університет - Позашкільний навчальний заклад - Загальноосвітній навчальний заклад» (17 березня 2010 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова еліта у розвитку держав» (9-10 жовтня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства» (10-11 жовтня 2012 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (18 жовтня 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку» (11-12 грудня 2012 р.); V Міжнародному форумі «Простір гуманітарної комунікації» (19-21 жовтня 2012 р.); Науково-методичному семінарі «Вітчизняна традиція філософії освіти: стан та перспективи розвитку» (20 жовтня 2012 р.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених за участю іноземних учасників «Соціально-економічний розвиток держав: досвід та перспективи» (17 травня 2013 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Духовні цінності християнства в українській культурі: віхи тисячоліть» (червень 2013 р.); Міжнародному науково-практичному семінарі «Комп'ютерно орієнтовані системи навчання природничо-математичних дисциплін» (28 жовтня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: соціально-педагогічні аспекти» (12-13 червня 2014 р., м. Мелітополь); Міжнародному освітньому конгресі (12-14 червня 2014 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Політика і духовність в умовах

глобальних викликів» (2-3 квітня 2014 р., м. Київ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософія, суспільство, освіта: виклики сучасності» (29 квітня 2014 р., м. Київ); Міжнародній науковій конференції «Десяті юридичні читання «Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації» (15-16 травня 2014 р., м. Київ); III Всеукраїнських Морозівських педагогічних читаннях. Тематичне засідання: «Магістратура в освітньому просторі університету» (14-15 березня 2014 р., м. Київ).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи представлено в чотирьох статтях в українських фахових виданнях та одному іноземному фаховому виданні.

Структура й обсяг дисертації. Структура дисертаційної роботи зумовлена логікою дослідження, що впливає з його мети та завдань. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з них основного тексту 205 сторінок, список використаних джерел містить 255 найменувань (28 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкривається її зв'язок з науковими програмами навчального закладу, в якому виконувалася робота, окреслюється мета, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкривається наукова новизна у тезах, що виносяться на захист. Поряд із вказаним висвітлюється теоретичне і практичне значення дисертації, дані про апробацію роботи, відображується загальна структура й обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження релігії та освіти»** висвітлено теоретичну й методологічну основу дослідження, проаналізовано місце релігії й освіти в сучасному глобалізованому й гіперінформатизованому світі.

У **підрозділі 1.1 «Релігія й освіта в системі духовності»** доводиться, що попри позірну бездуховність сучасної епохи людина прагне до непромінальних першоджерел й намагається доторкнутись до них, насамперед, засобами науки, освіти, культури і релігії, адже і в постмодерну добу людська тотожність формується через духовний зв'язок із тим, що, попри часову і просторову віддаленість, є для нас завжди близьким і присутнім у глибині нашої екзистенції (Ю.Жицінський).

Оскільки аксіоматичним є факт, що освіта та релігія – це основа духовності кожної людини, то ці феномени слід розглянути в загальному контексті духовності, зокрема в сьогоденні, коли під впливом глобалізації, розвитку інформаційних технологій трансформуються фундаментальні основи відтворення людини як біологічного й антропологічного типу (В.Андрущенко). Як і освіта, релігія впливає саме на особистість, і в контексті цього і відбувається взаємодія цих двох феноменів. Сьогодні дедалі частіше постає питання про духовний розвиток людини із самого початку її життя як першорядний елемент змісту навчання та виховання, а також і про те, що якісне навчально-методичне забезпечення процесу духовно-морального виховання стає найважливішою умовою успішності у досягненні результату виховної дії вчителів та викладачів. Необхідно зрозуміти, що виховати

духовну особистість можна тільки у тісній співпраці сім'ї, школи, релігійних об'єднань, громадськості. Також відчутно назрілою є потреба в теоретико-методичному забезпеченні курсів духовно-морального спрямування як у школі, так і у ВНЗ. При цьому головними завданнями педагога, вихователя і вчителя є підтримка бажання учнів у прагненні до істини, добра, виконання власного покликання у світі, підготовка до усвідомленого вибору життєвих цінностей. Аналіз поняття «освіти» важливо здійснити в контексті філософії освіти, яка дає чітке уявлення стосовно цього феномену соціального розвитку.

Виходячи із постулату про свободу внутрішнього світу людини і її духу, неможливо заздалегідь знати, ким стане та чи інша людина. Тому можна лише допомогти особистості самій сформуватися, знайти себе у виборі домінантних життєвих цінностей. І допомагає людині у сучасних умовах вчитися та розвивати свої внутрішні якості саме релігія й освіта як інтегральні сегменти багатогранного феномену духовності (spirituality як простору особливої ментальної, цивілізаційної та культурної взаємодії різноманітних форм духовності у плюралістичному світі – К.Ваайман), що, до речі, наділений численними релігійними конотаціями у християнсько-біблійній картині світу (звісно, поняття духовності не зводиться лише до релігії).

Система цінностей входить в ядро особистості і виступає як світоглядна основа всіх сфер та аспектів її життєдіяльності, включаючи релігійну та освітню. Основна функція системи освіти саме і полягає у здатності формування цієї компоненти, що й знаходить віддзеркалення в самому понятті освіта. Таким чином, філософські поняття «релігії» та «освіти» є духовними феноменами саме в контексті сучасного культурного дискурсу.

У *підрозділі 1.2 «Релігія та освіта в контексті глобальних трансформацій»* розкривається такі домінантні риси сучасної епохи як глобалізація та інформаційна революція, котрі потребують всебічної філософської рефлексії. Трансформуючись під впливом глобалізаційних та інформативних технологій, релігія та система освіти набувають нових контурів, щоправда, далеко не однозначних як у контексті їх сучасного значення, так і в більш віддаленій перспективі. І справді, стоїмо на порозі трансформації соціуму, всебічної зміни всіх форм соціального й індивідуального буття. Важливість феноменів релігії й освіти зумовлена їх визначальною роллю у сучасній життєдіяльності особистості, активним включенням людини в процес власної життєтворчості. У сучасному світі відбуваються зміни в екзистенційній ситуації людства, світ характеризується безпрецедентним зростанням випадковості, нестійкості, динамізму та непередбаченості.

Проблема морального, духовного розвитку особистості, вибору системи цінностей є особливо актуальною в сьогоденні. Помітне зростання інтересу до людини простежується у кризові для суспільства періоди, що дезорганізують його соціально-економічну, морально-етичну й аксіологічну основу. Тому останнім часом усе більше уваги приділяється вивченню складних феноменів існування людини, що перебувають на пограниччі освіти і релігії в контексті загальної філософської інтерпретації. Феномени освіти та релігії поєднують окремо взятого індивіда з історією культури й цивілізації в цілому. Людина початку XXI ст. живе у

соціальному світі, який постійно змінюється, виразно трансформувалися соціальні зв'язки і відносини, змінилися комунікаційні взаємодії, змінилось і повсякденне життя.

Перед релігією та освітою важливою метою є формування ієрархії цінностей, яка впливає передусім на моделі поведінки особистості та її життєвий вибір. Трансформуючись у ціннісну орієнтацію, аксіологічна ієрархія виражається найважливішими структурними елементами свідомості особистості крізь призму переживань, утверджених досвідом. Останні відокремлюють значиме від важливого у межах несуттєвого для життєдіяльності людини. Саме тому ієрархія цінностей трактується як специфічна траєкторія свідомості, в рамках якої формується особистість.

Самовизначення місця і функціонального впливу релігії на світоглядну культуру особистості відбувається в полікультурних, полірелігійних інтеграційних контекстах. Релігійні смисли у навчанні і вихованні на сучасному рівні розвитку людської цивілізації є запорукою здобуття інтеркультурних (а значить, інтеррелігійних) компетентностей, до яких належить і здатність обирати смисложиттєві цінності, формувати їхню ієрархію, вміти передавати їх іншим, зокрема в контексті системи освіти. Феноменологічна основа освіти зосереджується на таких специфічних особливостях та якостях особистості, як самосвідомість, креативність, здатність будувати плани, приймати рішення і відповідати за них. З цієї причини сам феноменологічний підхід в освіті називається також гуманістичним. Представники цього напрямку, з одного боку, визнають важливість взаємодії особистості з середовищем, соціумом, а з іншого – особистості надається право бути незалежною від соціального оточення у життєвих виборах і рішеннях, покликаючись на універсальну цінність свободи. Головна тематична лінія релігійно-освітнього дискурсу в епоху глобалізації – це соціальний попит на розвинуту особистість та формування інноваційної людини, що перебуває в стані пошуку, здатної самостійно приймати нестандартне рішення, винахідливої, творчої особистості. Тому суспільство вимушене регулювати сферу освіти й релігії за допомогою спеціально створених і реалізованих освітніх моделей соціальних інститутів, у яких розробляються способи і засоби балансування між тим, який досвід може отримати людина від соціуму через його конкретних представників у кожній соціальній ситуації, і тим, що вона може дати суспільству як суб'єкт культуротворення. Маємо переконання, що виконання поставлених вимог і очікувань від сучасної людини можливе лише за умови чіткої ієрархії цінностей у її свідомості.

У **підрозділі 1.3 «Методологічна основа дослідження аксіології релігійно-освітнього процесу»** репрезентовано теоретичну базу й основні методи дисертаційного дослідження. Однією з особливостей дослідження аксіології є дискусія стосовно її місця в сучасній науковій картині світу й практичному житті. Це не тільки академічно-теоретична суперечка, але і практична дискусія, яка стосується важливих вимірів суспільного життя. З одного боку, на сьогодні існує у соціальному житті сильний напрям, який закликає окремо сприймати від етичних норм життя особистості й соціуму загалом. Відповідно, саму аксіологію

тлумачиться як специфічне зайве обмеження свободи особистості й соціуму. Проте, з іншого боку, у світі існує сильна тенденція, яка підкреслює, що аксіологія відіграє важливу роль як в особистому житті людини, так і в горизонтах соціального. Середовище цінностей є завжди світом життя особистості.

У дослідженні аксіології релігії та освіти звернемося до методологічних підходів та висновків сучасного персоналізму, зокрема його християнського дискурсу. Християнський персоналізм, коріння якого сягає теологічної доктрини, представляє собою поглиблену рефлексію над інтегральною концепцією людської особи. В аналізі аксіологічної проблематики не можна обійтися без антропологічного аспекту, який широко опрацьований у католицькому персоналізмі (Т. де Шарден, Ж.Маритен, Г.Марсель, В.Гранат, Ч. С. Бартнік, К. Войтила, Г.Скоровський та ін.). Спільною рисою поглядів цих філософів є виділення особливого значення цінності людської особи, визнання того, що «особа є індивідуальною субстанцією розумної природи» (*persona est naturae rationis individua substantia*). На думку К.Войтили, який не подає своєї дефініції особи, про неї ми знаємо стільки, скільки про неї говорять її дії – свідомі й вільні, що вказує на те, що їхній суб'єкт є також свідомим і вільним, адже особа є відношенням на основі свободи до інших осіб і до Бога. Духовне життя вказує на знак присутності Бога в людському житті, а гідність пов'язується з розумною природою людини, здатністю до морального розвитку й самовдосконалення, свободи у діях: саморозвиток, самоопанування, самореалізація, творення світу цінностей у сфері культури.

У методологічному аспекті звернемося також до концепції феноменолога Юзефа Тішнера, зокрема його концепції «аксіологічного Я», яка відстоює непроминальну, важливу цінність особи як такої. На його думку, серед можливих досвідів переживання власного Я як певної цінності (ахія) є найбільш основоположним досвідом, з якого можна «вивести» інші Я. Саме по собі «аксіологічне Я» виступає умовою рефлексійного пізнання себе самого як цінності, а також і умовою відчуття чи реалізації всіх інших цінностей. Аксіологічний характер «Я» не виводиться з уже реалізованих особою цінностей, але становить її «іманентність й повну реальність», виступає основою та суб'єктивною умовою можливостей «Я». «Аксіологічне Я» є ірреальним, трансцендентним феноменом, що існує поза часом і простором. Ореальнення «Я» як цінності виражається у конкретних соціальних ролях, які ніколи не вичерпують можливостей «аксіологічного Я», що наділене абсолютно позитивною характеристикою, не має свого негативного антипода. Іншою його важливою рисою є індивідуальність, неповторність, у зіставленні з «аксіологічним Я» іншої людини.

У **другому розділі** «Еволюція філософської парадигми взаємодії релігії й освіти в історичному контексті» досліджується взаємозв'язок релігії та освіти в історичному ракурсі.

У **підрозділі 2.1 «Моделі взаємозв'язку релігії та освіти у стародавньому світі й середньовіччі»** розкриваються специфічні риси взаємовідносин сфер релігії й освіти протягом означених історичних періодів розвитку людства.

Давні цивілізації залишили людству важливий спадок організованого виховання та навчання, що знайшло численні вияви у духовній культурі як країн

Стародавнього Сходу, так і античних держав. Вагомим складником освіти стародавніх суспільств постали релігійні ідеї, що вплинули і на ранні філософські системи.

Виникнення релігійно-освітнього дискурсу у суспільстві Стародавньої Індії визначалося утвердженням релігійної ідеології як ключового чинника виховання та навчання. У дравідсько-арійську епоху (2 – середина 1 тис. до н.е.) головний зміст означеного дискурсу становили принципи брахманізму (індуїзму), які передбачали, що ідеальне виховання визначає гармонійний розвиток людини як члена певної касты – брахмани (для яких головною рисою вважалася мудрість), кшатрії (сила й мужність), вайш'я (працелюбність), шудра (покоря). Метою ідеального виховання поставало забезпечити людині насичене, щасливе життя. З VI ст. до н.е. в Індії почав поширюватися буддизм, який сприяв кардинальному перегляду засад релігійно-освітнього дискурсу, який був зорієнтований на виховання людини, здатної відмовитися від пристрастей і зосередитися на моральному самовдосконаленні.

У Стародавньому Китаї основне питання релігійно-освітнього дискурсу, на основі філософської системи Конфуція, характеризується прагненням збереження традицій, що забезпечують гуманне і справедливе життя суспільства та держави.

Антична культура надала релігійно-освітньому дискурсу нового змісту: освіченість почала шануватися як необхідна ознака гідного громадянина, морально розвиненої особистості. Начала релігійно-освітнього дискурсу в античній філософії репрезентує вчення Піфагора, який залишив зведення правил моральної поведінки, що ґрунтувалися на вихованні особистості. Піфагорійське вчення орієнтувало людину на добровільне вивчення наук та мистецтв, шанування батьків, стриманість, відмову від схиляння перед закличами натовпу, самотійності позиції. Головним для Сократа поставало знання, спрямоване на моральне самовдосконалення людини. Розумна свідомість спрямовує людину до добра й істини, що дозволяють усунути суперечність між особистим та суспільним буттям. Освіта ж має розвинути природні здібності кожної людини, посприявши її становленню як особистості. У стародавніх Афінах класичного періоду набула поширення практика філософських настанов і моральних проповідей. Зокрема, вона була засвідчена у діалогах Платона, який убачав у вчителів насамперед вихователів, що мали не тільки передати учням певні знання, але й скеровувати їх в усьому. Складовою цієї діяльності мала бути доброчесність. У «Нікомаховій етиці» Аристотеля виховання визначалося передусім як засіб прилучення до розумових та моральних чеснот. У класичний період розвитку давньогрецького суспільства саме філософи почали розглядатися як вихователі, які можуть надати зразки політично активного громадянина.

Римський дисциплінарний утилітаризм в освіті породжує класичну якість шкільного пізнання у вигляді диктатури риторичного дискурсу. Римські філософи, які розглядали питання релігії, насамперед наголошували на їх моральному аспекті.

На противагу античному ідеалу змагання і самоствердження, культу освіченості, довершеного розуму та тіла, апологети християнства проповідували ідеали взаємодопомоги, духовної незалежності, смиренності, аскетизму, проголошуючи, зокрема, гріховність посиленого естетичного виховання. У V–X ст., коли поступово народжувалася нова система освіти та культури, вона від самого

початку виявилася пов'язаною з церквою, оскільки цілковито залежала від останньої. Представники християнської патристики приділили увагу співвідношенню віри та знання, релігії й освіти. Зокрема, Аврелій Августин визначає сім ступенів сходження до мудрості: страх, добродетель, знання, відвага, порада, очищення серця, мета – власне мудрість, здобуття якої можливе за умови досягнення людиною святості через сердечну простоту і чистоту. Ансельм Кентерберійський чітко оформив застосування діалектики як філософської дисципліни у межах віровчення, розглядав догмати як непорушну істину, проте не заперечував можливості їх осмислення. Творчість Томи Аквінського стала своєрідним ідейним підсумком релігійно-освітнього дискурсу в період середньовіччя. У його теологічно-філософській системі наука та релігія за методом досягнення істини докорінно відрізняються одна від одної. Наука і філософія виводять свої істини, спираючись на досвід та розум, тоді як релігійне віровчення осягає істини на основі Святого Письма. Проте різниця методів пізнання не означає повної відмінності предметів філософії і теології.

У *підрозділі 2.2 «Взаємовплив релігії й освіти у Новий і новітній час»* репрезентовано моделі взаємодії релігії й освіти після періоду середніх віків.

У період Відродження європейські гуманісти рішуче заперечили абстрактні побудови, притаманні схоластиці пізнього середньовіччя. Еразм Роттердамський пов'язує поступ суспільства з особистістю мудрого правителя. У гуманістичній філософській думці зазнала переосмислення і проблема співвідношення віри та знання, а відповідно – релігії й освіти. Наслідки побудови логічних теорій під час релігійно-філософської полеміки доби Відродження охопили два полярні процеси – визнання раціонального критерію адекватним для пошуку істини, намагання якомога чіткіше дотримуватися формальних положень з одного боку; відмову брати участь у полеміці та сумнів у її спроможності віднайти об'єктивну істину, яка може не збігатися з раціональними побудовами, – з іншого.

Християнська етика мала визначний вплив на творчість видатного європейського педагога-реформатора Я.А. Коменського. На думку сучасних дослідників, найвищим досягненням Я.А. Коменського стала ідея пансофії – не тільки принциповий синтез усіх здобутих знань, але й їх всеєдність, що має за свою основу Божественну Істину. У системі цінностей, що необхідні гуманній особистості, Я.А. Коменський спеціально виділив головні чесноти, що постали надбанням християнської етики ще за часів середньовіччя: мудрість, помірність, мужність, справедливість.

З розвитком релігійно-освітнього дискурсу в європейському суспільстві Нового часу послаблювалася його зосередженість на харизматичному авторитеті засновника традиції та базових догматичних положеннях. У переформатуванні змісту релігійно-освітнього дискурсу цього періоду величезну роль відіграли Н. Макіавеллі, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Боден, яких мало цікавили змістовні аспекти різних релігійних традицій, набагато важливішими їм видавалися питання громадянського миру, порядку, політичної влади й інші мирські турботи.

Просвітництво заклало підвалини секуляризації, яку характеризували антропоцентристська космологія, віра в людський розум як універсальний критерій

пізнання і прогрес, причинно-наслідковий детермінізм, необмежений науковий оптимізм. Релігія тепер не є необхідною умовою порядку, права і звичаїв у суспільстві, а стає приватною справою кожного.

В епоху індустріалізму філософи різних напрямів (утилітаризму, прагматизму та ін.) наголошують на корисності релігії для суспільства, переосмислюючи принципи релігійно-освітнього дискурсу. Були переглянуті принципи участі церкви в освітній сфері: з одного боку, було обґрунтоване право контролю з боку світської держави над шкільними справами; з іншого, – більшість західного суспільства не перебувала на атеїстичних позиціях. Правлячі кола, домагаючись створення світських навчальних закладів, водночас тривалий час визнавали фактичну монополію церкви у приватних школах і необхідність релігійного навчання та виховання. Проте серед частини європейських педагогічних і громадських діячів в умовах поширення соціалістичних доктрин набула підтримки ідея секуляризації школи й ліквідації релігійної освіти (зокрема, у Франції).

Політизація та партизація дискурсу, протистояння релігії й освіти виявилися в епоху тоталітаризму. Релігійність у СРСР сприймалася як одне з джерел загрози існуючому політичному ладу, тому відомим є відношення до різкого відокремлення системи освіти від релігії.

На сьогодні у більшості країн світу історичний розподіл і протистояння релігійної та секулярної світоглядної орієнтації зняті співіснуванням цих типів в одному соціально-освітньому просторі. Поняття постсекулярної системи освіти не просто віддає релігіям данину освітнього визнання за той функціональний внесок, який вони вносять у справу відтворення бажаних мотивів, установок та етичних ідеалів. Релігійне середовище продукує нові смисли, які виявляються актуальними для світського суспільства й держави. Хоча освітні інституції не потребують божественної санкції, але якщо виховна стратегія звернена до людської гідності, свободи й справедливості, то знову стає можливим релігійне обґрунтування педагогіки. Типовим для цивілізованих країн є підхід до надання релігійної освіти у світській школі як до засобу реалізації свободи совісті, прав людини, дитини, задля культурного розвитку.

У **третьому розділі «Аксіологічна природа сучасного релігійно-освітнього дискурсу»** висвітлюється особливості ціннісних систем та ієрархій у моделях взаємодії освіти й релігії.

У **підрозділі 3.1 «Особливості діалогу релігії та освіти в період соціальних трансформацій»** досліджується специфіку релігійно-освітнього дискурсу в соціально-трансформаційних умовах.

Подолання тотального протистояння двох протилежних політично-ідеологічних систем і сучасні процеси глобалізації й інформаційної революції створили принципово нові умови для взаємодії релігії та освіти як головних духовних феноменів життя особистості й суспільства. Релігія і досі залишається одним з найважливіших чинників формування ціннісних засад суспільства, задає аксіологічні парадигми, ієрархію цінностей. У контексті аналізу аксіологічної функції релігії варто також особливо підкреслити її значення для відтворення, трансляції, засвоєння, зміни моральних норм та цінностей. Актуалізація релігійно-

освітнього дискурсу, пов'язана з проблемою моральної кризи сучасної цивілізації, детермінована не в останню чергу потребою людини віднайти ціннісний базис власного світогляду, який зумів би допомогти зберегти себе в епохи філософських флуктуацій. Звісно, в сьогоденні релігія не тяжіє своїм авторитарним характером, її моральні приписи та настанови стають справою особистого усвідомленого вибору людини. Якщо колись релігійна однозначність, категоричність, догматичність гальмувала розвиток суспільства, науки, мистецтва, то в сучасному суспільстві вона може урівноважити граничну інваріантність змістів і цінностей культури постмодерну. Важливою є необхідність формування аксіологічних засад релігійно-освітнього дискурсу на базових принципах міжрелігійного діалогу, консенсусу й толерантності. Основою міжконфесійного діалогу, готовність до якого повинна формуватися в державних освітніх навчальних закладах та на заняттях у різних формах релігійної формації, сьогодні має бути людиноцентризм як провідна цінність сучасного релігійно-освітнього дискурсу.

Підрозділ 3.2 «Пошуки аксіологічних домінант у релігійно-освітній сфері» представляє спроби визначення ціннісних імперативів у релігійно-освітньому дискурсі.

Глобалізація вимагає пропагування транснаціональних релігійних ідей, що базуються на принципах гуманізму. Людиноцентризм як провідна цінність сучасного релігійно-освітнього дискурсу знаходить своє втілення у вдосконаленні людини, розвитку її духовних якостей, моральних чеснот. Людиноцентризм релігійно-освітнього дискурсу є важливим також з точки зору надання сенсу людському існуванню, пошуку загальних орієнтирів буття людини у світі. Гуманістичні цінності релігійної самосвідомості стають основою самореалізації особистості віруючої людини. Саме в процесі самоутвердження особистості усвідомлюється власна самоцінність. Гідність є результатом цього самоусвідомлення, що виступає як фундамент формування особистості.

Окрім безпосереднього впливу на розвиток гуманістичних якостей особистості через доктринальні ідеї, релігійно-освітній дискурс надає приклади непрямої дії. Зокрема, значний виховний потенціал міститься у практиках благодійності, яка має як практичне, так і доктринально-просвітницьке спрямування, є потужним засобом подолання різноманітних станів депривації, хоча в різних випадках її ефективність є неоднаковою.

У сьогоденні одним із засадничих принципів демократії стає гарантія релігійної свободи (свободи совісті). Особливо актуальним є уявлення про релігійну свободу, які ґрунтуються на цінностях, що існують як у релігійних, так й у секулярних традиціях. Українська система релігієзнавчої освіти, що перебуває в стадії становлення, будується на засадах гуманізму, толерантності й дотримання конституційного принципу свободи світоглядів і принципу відокремлення Церкви від державної освіти.

Перспективною є реалізація таких напрямів релігійно-освітньої співпраці як миролюбство, толерантність і екологічна безпека на основі відповідних аксіологічних домінант (як релігійних, так і загальнолюдських). Актуальним напрямом розгортання релігійно-освітнього дискурсу сьогодні є питання захисту

довкілля на основі широкого корпусу теологічного осмислення проєкологічного виховання та досвіду численних дієвих ініціатив церкви. У проєкологічному вченні Івана Павла II можна виділити узагальнюючу концепцію *ecologia humana*, що є спробою універсального охоплення широких проблем екології, охорони навколишнього середовища та й самого життя людини. Аксіологічна парадигма Івана Павла II має на меті подолати наслідки актуальної екологічної кризи для людини та її життєвого середовища на основі проєкологічних цінностей. Оскільки земля належить усім людям, то, відповідно, все людство повинно і турбуватися про захист навколишнього середовища разом. Окрім того, екологія є тим простором співпраці, в якому відсутні будь-які конфесійні чи ідеологічні умовності. Аксіологія Івана Павла II, яка представлена у численних документах та працях і яку можна узагальнено назвати «*ecologia humana*», є виразним закликом до сучасного людства про перемогу «цивілізації життя і любові» над «цивілізацією смерті». *Ecologia humana* є синтезом висновків гуманітарних наук і християнської віри у Творця, Який керує процесами еволюції світу, та представляє домінанті цінності, необхідні для збереження довкілля: пошанування гідності людської особи; солідарність як відповідь на співзалежність у світі; загальний доступ до природних ресурсів; умови якості людського життя; турбота про космічний, екологічний та моральний порядок між людиною і біосферою; відповідальність перед Богом, ближніми й наступними поколіннями.

З метою реалізації миротворчого потенціалу релігії в сучасних умовах релігійно-освітній дискурс має бути спрямованим на поширення універсальних гуманістичних цінностей, навиків міжкультурної комунікації, поваги до «іншого». Дієвий міжрелігійний діалог, готовність до якого повинна виховуватися на основі аксіологічних парадигм толерантності, любові, поваги, може відіграти суттєву роль у справу активізації діалогу між цивілізаціями, особливо – сприяти вихованню населення планети у дусі культури миру й ненасилля. Актуалізація питань толерантності у сучасному релігійно-освітньому дискурсі пов'язана з пошуком шляхів співіснування різних етносів, культур, конфесій при одночасному збереженні своєї унікальності, специфічності, відкриваючись іншим культурним взірцям. На сучасному етапі державотворення в українському соціумі у сфері міжконфесійних відносин постає проблема практичної реалізації принципів толерантності з метою консолідації українського суспільства.

Четвертий розділ «Особливості впровадження духовно-релігійних цінностей в світський освітній простір України» розкриває

У *підрозділі 4.1 «Сучасний стан взаємодії освіти й релігії»* досліджено особливості діалогу освіти й релігії в українському суспільстві.

Розвиток українського суспільства доби незалежності відбувається під впливом двох основних чинників: локального (внутрішнього) і фундаментального (глобального). Відповідно, освітній і релігійний простори України трансформуються також у цих двох площинах. Очевидним наслідком суспільних трансформацій у період новітньої історії України стало перетворення церкви з позасистемного елементу українського суспільства доби «реального соціалізму» у повноцінний суспільний інститут, співмірний за своєю питомою вагою та впливом з іншими

суспільними інститутами, зокрема: сім'єю, школою, армією тощо. Українські церкви в останні десятиліття не лише відчули потребу в розвитку взаємодії з іншими суспільними інститутами, а й у певних випадках навіть виступили ініціаторами розширення та зміцнення таких двосторонніх контактів. Процес відродження взаємодії церкви з іншими суспільними сферами, зокрема з освітньою, в сучасній Україні розпочався в основних царинах соціальної активності релігійних організацій, а саме: у сфері виховання, навчання, просвітництва, соціальної роботи, роботи з проблемними суспільними групами, благодійності, підтримки суспільної моралі, милосердя тощо. Релігія в українському суспільстві не є ізольованою системою. Вона включена до європейського та світового цивілізаційного контексту, змінюється під впливом суспільно-політичних трансформацій глобального масштабу і поширення світогляду постмодернізму, внаслідок чого відбувається переорієнтація функцій релігійної сфери, яка зумовлює перегляд окремих елементів аксіологічної системи з метою адаптації їх до потреб реального життя. Головна особливість освітньої ситуації в сучасній Україні – це процес її трансформації в контексті інформаційної революції суспільства. Динаміка усіх напрямів сучасного життя змушує постійно переосмислювати завдання освіти, які концептуалізуються в спрямуванні суб'єкта навчального процесу на всебічну реалізацію свого «Я». В умовах сьогодення релігія й освіта виступають невід'ємною складовою соціокультурного простору і включають базові цінності й норми, відносно яких у суспільстві існують спільні погляди.

У підрозділі 4.2 «Релігійні цінності в українській державній системі освіти» розкрито процес запровадження релігійних аксіологічних модусів в освітній простір.

Християнство у своїй ціннісній шкалі містить величезний потенціал чинників, які сприяють інтегральному формуванню особистості. Поліконфесійність українського суспільства, в контексті чого простежуються й окремі конфліктні ситуації (зокрема, між православними УПЦ та УПЦ КП, православними і греко-католиками, римо-католиками й греко-католиками), вимагає знаходження якісно нової, «інтегральної» ідентичності на основі світоглядного плюралізму. Необхідно шукати оптимальну модель державно-церковних відносин, втілити принципи толерантного співіснування, узгодити національні інтереси з пріоритетами повноцінного функціонування окремих віросповідань. Конфесійна роз'єднаність значно перешкоджає консолідації суспільства та негативно впливає на взаємодію релігії та освіти у питаннях формування духовно-релігійних цінностей. В Україні реалізується європейський досвід розвитку державно-конфесійних взаємин у руслі діалогу, консенсусу, паритетності, рівноправності та взаємоповаги. Держава і релігійні організації розглядаються не як опозиціонери, а як партнери, котрі покликані працювати разом над розв'язанням нагальних суспільно значущих проблем. Для розуміння важливості такої моделі співпраці необхідно активно залучати потенціал релігійних цінностей поваги до іншої особистості, милосердя, гідності в освітній процес. Міжконфесійний дискурс покликаний впливати на всі суспільні процеси, а також на взаємодію релігії й освіти, на їх всебічне співробітництво стосовно формування духовних цінностей сучасного українця.

Основні принципи впровадження в освіту основ християнської етики – це поступовість, добровільність, всебічність, неподільність навчання і виховання. Попри усю неоднозначність ситуації, пов'язаної з особливостями викладання духовно-моральних предметів у сучасній школі, сама необхідність існування духовно-освітнього сегменту в системі шкільної освіти не викликає сумнівів. Наслідком міжконфесійного дискурсу повинно стати запровадження мультикультурної освіти, яка матиме за пріоритет розвиток взаєморозуміння, взаємоповаги та позитивного ставлення до релігійного та культурного різноманіття в суспільстві. Релігійні організації попри традиційні напрями роботи дедалі активніше заявляють про себе в інформаційній сфері, яка впливає і на освітній простір. Телебачення, кінематограф розглядаються конфесійними спільнотами в якості потужного чинника гуманізації особистості, духовного самовдосконалення людини завдяки пропагуванню цінностей у відповідних творчих проектах, що допомагають побачити «аксіологічне Я» іншої людини.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного комплексного дослідження аксіологічної природи релігійно-освітнього дискурсу в умовах глобалізації й інформаційної революції, а також виявлення основних проблем взаємодії освіти і релігії в сучасному освітньому просторі України можна зробити наступні узагальнюючі висновки.

Освіта та релігія – це основа духовності кожної людини, тому ці феномени слід розглянути в одному контексті. Система освіти й релігійні організації можуть лише допомогти особистості самій сформуватися, знайти себе у виборі домінантних життєвих цінностей. Система цінностей входить в ядро особистості і виступає як світоглядна основа всіх сфер та аспектів її життєдіяльності, включаючи релігійну та освітню. Основна функція системи освіти саме і полягає у здатності формування цієї компоненти, що й знаходить віддзеркалення в самому понятті освіти. Таким чином, філософські поняття «релігії» та «освіти» є духовними феноменами саме в контексті сучасного культурного дискурсу.

Домінантними рисами сучасної епохи є глобалізація та інформаційна революція, котрі потребують всебічної філософської рефлексії. У сучасному світі відбуваються зміни в екзистенційній ситуації людства, світ характеризується безпрецедентним зростанням випадковості, нестійкості, динамізму та непередбаченості. Тому проблема морального, духовного розвитку особистості, вибору системи цінностей є особливо актуальною в сьогоденні. Помітне зростання інтересу до людини простежується у кризові для суспільства періоди, що дезорганізують його соціально-економічну, морально-етичну й аксіологічну основи. Феномени освіти та релігії поєднують окремо взятого індивіда з історією культури й цивілізації в цілому. Перед релігією й освітою важливою метою є формування ієрархії цінностей, яка впливає передусім на моделі поведінки особистості та її життєвий вибір. Трансформуючись у ціннісну орієнтацію, аксіологічна ієрархія виражається найважливішими структурними елементами свідомості особистості крізь призму переживань, утверджених досвідом. Останні відокремлюють значиме

від важливого у межах несуттєвого для життєдіяльності людини. Саме тому ієрархія цінностей трактується як специфіка свідомості, в рамках якої формується особистість. В епоху глобалізації бачимо соціальний попит на розвинуту особистість та формування інноваційної людини, що перебуває в стані пошуку, здатної самостійно приймати нестандартне рішення, винахідливої, творчої. Маємо переконання, що виконання поставлених вимог і очікувань від сучасної людини можливе лише за умови чіткої ієрархії цінностей у її свідомості.

У дослідженні аксіології релігії та освіти звертаємося до методологічних підходів та висновків сучасного персоналізму, зокрема його християнського дискурсу. Християнський персоналізм, коріння якого сягає теологічної доктрини, представляє собою поглиблену рефлексію над інтегральною концепцією людської особи. Спільною рисою поглядів персоналістів є виділення особливого значення цінності людської особи, визнання того, що «особа є індивідуальною субстанцією розумної природи».

У методологічному аспекті важлива також концепція феноменолога Ю.Тішнера, зокрема його концепція «аксіологічного Я», яка відстоює непроминальну, важливу цінність особи як такої. На його думку, серед можливих досвідів переживання власного Я як певної цінності (axia) є найбільш основоположним досвідом, з якого можна «вивести» інші Я. Саме по собі «аксіологічне Я» виступає умовою рефлексійного пізнання себе самого як цінності, а також і умовою відчуття чи реалізації всіх інших цінностей. «Аксіологічне Я» є ірреальним, трансцендентним феноменом, що існує поза часом і простором. Ореальнення «Я» як цінності виражається у конкретних соціальних ролях, які ніколи не вичерпують можливостей «аксіологічного Я», що наділене абсолютно позитивною характеристикою, не має свого негативного антипода. Іншою його важливою рисою є індивідуальність, неповторність, у зіставленні з «аксіологічним Я» іншої людини.

Давні цивілізації залишили людству важливий спадок організованого виховання та навчання, що знайшло численні вияви у духовній культурі як країн Стародавнього Сходу, так і античних держав. Вагомим складником освіти стародавніх суспільств постали релігійні ідеї, що вплинули і на ранні філософські системи.

Виникнення релігійно-освітнього дискурсу у суспільстві Стародавньої Індії визначалося утвердженням релігійної ідеології як ключового чинника виховання та навчання, головними були принципи брахманізму (індуїзму), які передбачали, що ідеальне виховання визначає гармонійний розвиток людини як члена певної касты. Метою ідеального виховання поставало забезпечити людині насичене, щасливе життя. У Стародавньому Китаї основне питання релігійно-освітнього дискурсу, на основі філософської системи Конфуція, характеризується прагненням збереження традицій, що забезпечують гуманне і справедливе життя суспільства та держави. В античності освіченість почала шануватися як необхідна ознака гідного громадянина, морально розвиненої особистості. Головним для Сократа поставало знання, спрямоване на моральне самовдосконалення людини. У стародавніх Афінах класичного періоду набула поширення практика філософських настанов і моральних

проповідей. Зокрема, вона була засвідчена у діалогах Платона, який убачав у вчителів насамперед вихователів, що мали не тільки передати учням певні знання, але й скеровувати їх в усьому. Складовою цієї діяльності мала бути доброчесність. У «Нікомаховій етиці» Аристотеля виховання визначалося передусім як засіб прилучення до розумових та моральних чеснот. Римський дисциплінарний утилітаризм в освіті породжує класичну якість шкільного пізнання у вигляді диктатури риторичного дискурсу.

На протигагу античному ідеалу змагання і самоствердження, культу освіченості, довершеного розуму та тіла, апологети християнства проповідували ідеали взаємодопомоги, духовної незалежності, смиренності, аскетизму, проголошуючи, зокрема, гріховність посиленого естетичного виховання. Аврелій Августин визначає сім ступенів сходження до мудрості: страх, доброчесність, знання, відвага, порада, очищення серця, мета – власне мудрість, здобуття якої можливе за умови досягнення людиною святості через сердечну простоту і чистоту. У теологічно-філософській системі Томи Аквінського наука і філософія виводять свої істини, спираючись на досвід та розум, тоді як релігійне віровчення осягає істини на основі Святого Письма. Проте різниця методів пізнання не означає повної відмінності предметів філософії і теології. У період Відродження європейські гуманісти рішуче заперечили абстрактні побудови, притаманні схоластиці пізнього середньовіччя. У гуманістичній філософській думці зазнала переосмислення і проблема співвідношення віри та знання, а відповідно – релігії й освіти.

З розвитком релігійно-освітнього дискурсу в європейському суспільстві Нового часу послаблювалася його зосередженість на догматичних положеннях, важливішими видавалися питання громадянського миру, порядку, політичної влади й інші мирські турботи. Просвітництво заклало підвалини секуляризації, яку характеризували, зокрема: антропоцентристська космологія, віра в людський розум як універсальний критерій пізнання і прогрес, причинно-наслідковий детермінізм, необмежений науковий оптимізм. Релігія стала не необхідною умовою порядку, права і звичаїв у суспільстві, а приватною справою кожного.

На сьогодні у більшості країн світу історичний розподіл і протистояння релігійної та секулярної світоглядної орієнтації зняті співіснуванням цих типів в одному соціально-освітньому просторі. Поняття постсекулярної системи освіти не просто віддає релігіям данину освітнього визнання за той функціональний внесок, який вони вносять у справу відтворення бажаних мотивів, установок та етичних ідеалів. Релігійне середовище продукує нові смисли, які виявляються актуальними для світського суспільства й держави. Актуалізація релігійно-освітнього дискурсу, пов'язана з проблемою моральної кризи сучасної цивілізації, детермінована не в останню чергу потребою людини віднайти ціннісний базис власного світогляду, який зумів би допомогти зберегти себе в епоху філософських флуктуацій. У сьогоденні релігія не тяжіє своїм авторитарним характером, її моральні приписи та настанови стають справою особистого усвідомленого вибору людини.

Важливою є необхідність формування аксіологічних засад релігійно-освітнього дискурсу на базових принципах міжрелігійного діалогу, консенсусу й толерантності. Основою міжконфесійного діалогу, готовність до якого повинна формуватися в

державних освітніх навчальних закладах та на заняттях у різних формах релігійної формації, сьогодні має бути людиноцентризм як провідна цінність сучасного релігійно-освітнього дискурсу, що знаходить своє втілення у вдосконаленні людини, розвитку її духовних якостей, моральних чеснот, є важливим з точки зору надання сенсу людському існуванню, пошуку загальних орієнтирів буття людини у світі.

Актуальним напрямом розгортання релігійно-освітнього дискурсу сьогодні є питання захисту довкілля на основі широкого корпусу теологічного осмислення проєкологічного виховання та досвіду численних дієвих ініціатив церкви. У проєкологічному вченні Івана Павла II можна виділити узагальнюючу концепцію *ecologia humana*, що є спробою універсального охоплення широких проблем екології, охорони навколишнього середовища та й самого життя людини. *Ecologia humana* є синтезом висновків гуманітарних наук і християнської віри: пошанування гідності людської особи; солідарність як відповідь на співзалежність у світі; загальний доступ до природних ресурсів; умови якості людського життя; турбота про космічний, екологічний та моральний порядок між людиною і біосферою; відповідальність перед Богом, ближніми й наступними поколіннями.

У сучасних умовах релігійно-освітній дискурс має бути спрямованим на поширення універсальних гуманістичних цінностей, навиків міжкультурної комунікації, поваги до «іншого». Дієвий міжрелігійний діалог, готовність до якого повинна виховуватися на основі аксіологічних парадигм толерантності, любові, поваги, може відіграти суттєву роль у справі активізації діалогу між цивілізаціями.

Розвиток українського суспільства доби незалежності відбувається під впливом внутрішнього і глобального чинників, в яких трансформуються також освітній і релігійний простори. Очевидним наслідком суспільних трансформацій у період новітньої історії України стало перетворення церкви з позасистемного елементу українського суспільства доби «реального соціалізму» у повноцінний суспільний інститут, співмірний за своєю питомою вагою та впливом з іншими суспільними інститутами (сім'єю, школою, армією тощо). Українські церкви в останні десятиліття не лише відчули потребу в розвитку взаємодії з іншими суспільними інститутами, а й у певних випадках навіть виступили ініціаторами розширення та зміцнення таких контактів. Процес відродження взаємодії церкви з іншими суспільними сферами, зокрема з освітньою, в сучасній Україні розпочався в основних царинах соціальної активності релігійних організацій. В умовах сьогодення релігія й освіта виступають невід'ємною складовою соціокультурного простору і включають базові цінності й норми, відносно яких у суспільстві існують спільні погляди. Конфесійна роз'єднаність значно перешкоджає консолідації суспільства і негативно впливає на взаємодію релігії та освіти у питаннях формування духовно-релігійних цінностей. Міжконфесійний діалог покликаний впливати на всі суспільні процеси, а також на взаємодію релігії й освіти, на їх всебічне співробітництво стосовно формування духовних цінностей сучасного українця. Наслідком міжконфесійного дискурсу повинно стати запровадження мультикультурної освіти, яка матиме за пріоритет розвиток взаєморозуміння, взаємоповаги та позитивного ставлення до релігійного та культурного різноманіття в суспільстві. Релігійні організації попри традиційні напрями роботи дедалі

активніше заявляють про себе в інформаційній сфері, яка впливає і на освітній простір. Телебачення, кінематограф розглядаються конфесійними спільнотами в якості потужного чинника гуманізації особистості, духовного самовдосконалення людини завдяки пропагуванню цінностей у відповідних творчих проектах, що допомагають побачити «аксіологічне Я» іншої людини.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Назаренко Ю.А. Духовно-релігійні цінності в світському освітньому просторі України: історичний аспект (Релігія і освіта в Україні: історичний аспект) / Ю.А. Назаренко // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди «Філософія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2016. – Вип. 46 (частина II). – С. 73–83.
2. Назаренко Ю.А. Духовно-релігійні цінності в світському освітньому просторі демократичного суспільства / Ю.А. Назаренко // Практична філософія. Науковий журнал. – 2014. – №3 (53). – С. 85–90.
3. Назаренко Ю.А. Духовно-релігійні цінності в світському освітньому просторі України: законодавчий аспект / Ю.А. Назаренко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Випуск 68 (№1). – С. 554–558.
4. Назаренко Ю.А. Формування концептуально-понятійного поля сфери досліджень духовно-релігійних цінностей як необхідних для впровадження в світський освітній простір України / Ю.А. Назаренко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 66 (№11). – С. 514–519.

Стаття в іноземному науковому виданні:

5. Назаренко Ю.А. Духовно-религиозные ценности нетрадиционных религий в светском образовании постсоветских стран / Ю.А. Назаренко // Scientific Works. The International Scientific and Theoretical Journal / The Institute of Philosophy and Law of Azerbaijan National Academy of Sciences. – Baku, 2015. – №1 (24). – P.128–135.

АНОТАЦІЯ

Назаренко Ю.А. Аксіологія релігійно-освітнього дискурсу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2017.

У дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві проведено комплексне дослідження аксіологічної природи релігійно-освітнього дискурсу в умовах глобалізації й інформаційної революції, а також виявлено основні проблеми взаємодії освіти і релігії в сучасному освітньому просторі України.

Розкрито, що система цінностей входить в ядро особистості й виступає як світоглядна основа всіх сфер і аспектів її життєдіяльності, включаючи релігійну та освітню. Проблема морального, духовного розвитку особистості, вибору системи цінностей є особливо актуальною в епоху глобалізації. Перед релігією й освітою

важливою метою є формування ієрархії цінностей, яка впливає передусім на моделі поведінки особистості та її життєвий вибір. Ієрархія цінностей трактується як специфіка свідомості, в рамках якої формується особистість.

Доведено, що у дослідженні аксіології релігії та освіти варто використати такі методологічні підходи: християнський персоналізм, який представляє собою поглиблену рефлексію над інтегральною концепцією людської особи, її цінністю; феноменологічну концепцію «аксіологічного Я» (Ю.Тішнер), яка відстоює непроминальну, важливу цінність особи як такої, а переживання власного Я як певної цінності (aksjos) вважає найбільш основоположним досвідом, з якого можна «вивести» інші Я.

Представлено основні моделі взаємодії релігії й освіти протягом історії людства та їхні базові аксіологічні системи.

Обґрунтовано необхідність формування аксіологічних засад релігійно-освітнього дискурсу на базових принципах міжрелігійного діалогу, консенсусу й толерантності. Основою міжконфесійного діалогу має бути людиноцентризм як провідна цінність сучасного релігійно-освітнього дискурсу, що виражається у вдосконаленні людини, розвитку її духовних якостей, моральних чеснот.

Висвітлено проєкологічне виховання в узагальнюючій концепції *ecologia humana*, що є спробою універсального охоплення широких проблем екології та життя людини. У сучасних умовах релігійно-освітній дискурс має бути спрямованим на поширення універсальних гуманістичних цінностей, навиків міжкультурної комунікації, поваги до «іншого». Дієвий міжрелігійний діалог повинен виховуватися на основі аксіологічних парадигм толерантності, любові, поваги. Пропагування гуманістичних цінностей у релігійно-освітньому дискурсі допомагає самопізнанню та баченню «аксіологічного Я» іншої людини.

Ключові слова: аксіологія, релігійно-освітній дискурс, цінності, релігія, освіта, особистість, духовність, глобалізація.

АННОТАЦІЯ

Назаренко Ю.А. Аксиология религиозно-образовательного дискурса. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2017.

В диссертации впервые в отечественном религиоведении проведено комплексное исследование аксиологической природы религиозно-образовательного дискурса в условиях глобализации и информационной революции, а также выявлены основные проблемы взаимодействия образования и религии в современном образовательном пространстве Украины.

Раскрыто, что система ценностей входит в ядро личности и выступает как мировоззренческая основа всех сфер и аспектов ее жизнедеятельности, включая религиозную и образовательную. Проблема нравственного, духовного развития личности, выбора системы ценностей является особенно актуальной в эпоху глобализации. Перед религией и образованием важной целью является

формирование иерархии ценностей, которая влияет прежде всего на модели поведения личности и ее жизненный выбор. Иерархия ценностей трактуется как специфика сознания, в рамках которой формируется личность. Трансформируясь в ценностную ориентацию, аксиологическая иерархия выражается важнейшими структурными элементами сознания личности сквозь призму переживаний, утвержденных опытом.

Доказано, что в исследовании аксиологии религии и образования следует использовать такие методологические подходы: христианский персонализм, представляющий собой углубленную рефлексию над интегральной концепцией человеческой личности, ее ценности; феноменологическую концепцию «аксиологического Я» (Ю.Тишнер), которая отстаивает непреходящую, важную ценность человека как такового, а переживания собственного Я как определенной ценности (aksjos) считает наиболее основополагающим опытом, из которого можно «вывести» другие Я.

Представлены основные модели взаимодействия религии и образования на протяжении истории человечества и их базовые аксиологические системы. Возникновение религиозно-образовательного дискурса в обществе Древней Индии определялось утверждением религиозной идеологии как ключевого фактора воспитания и обучения на основании принципов брахманизма. В Древнем Китае основной вопрос религиозно-образовательного дискурса, на основе философской системы Конфуция, характеризуется стремлением сохранения традиций, обеспечивающих гуманную и справедливую жизнь общества и государства. В античности образованность почиталась как необходимый признак достойного гражданина, морально развитой личности. Главным для Сократа было знание, направленное на нравственное самосовершенствование человека. Римский дисциплинарный утилитаризм в образовании порождает классическое качество школьного познания в виде диктатуры риторического дискурса. Апологеты христианства проповедовали идеалы взаимопомощи, духовной независимости, смирения, аскетизма. В настоящее время религия не тяготеет своим авторитарным характером, ее ценностные нормы становятся делом личного осознанного выбора человека.

Обоснована необходимость формирования аксиологических основ религиозно-образовательного дискурса на базовых принципах межрелигиозного диалога, консенсуса и толерантности. Основой межконфессионального диалога должен быть человекоцентризм как ведущая ценность современного религиозно-образовательного дискурса, выражающийся в совершенствовании человека, развития его духовных качеств, нравственных свойств.

Освещено проэкологическое воспитание в обобщающей концепции *ecologia humana*, что является попыткой универсального схватывания широких проблем экологии и жизни человека. В современных условиях религиозно-образовательный дискурс должен быть направленным на распространение универсальных гуманистических ценностей, навыков межкультурной коммуникации, уважения к «другому». Действенный межрелигиозный диалог должен воспитываться на основе аксиологических парадигм толерантности, любви, уважения. Пропагандирование

гуманистических ценностей в религиозно-образовательном дискурсе помогает самопознанию и видению «аксиологического Я» другого человека.

Ключевые слова: аксиология, религиозно-образовательный дискурс, ценности, религия, образование, личность, духовность, глобализация.

SUMMARY

Nazarenko Y. A. Axiology of religious and educational discourse. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.11 - Religious Studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

This thesis, for the first time on a national scale in religious studies, carried out a comprehensive analysis of the axiological nature of religious and educational discourse in context of globalization and the information revolution and detected the main problems the interaction of education and religion in modern educational space of Ukraine.

Reveals that the system of values included in the core of the personality and serves as the ideological basis of all areas and aspects of vital activity, including religious and educational. The problem of moral and spiritual development of the personality, the choice of values is especially relevant in the era of globalization. Before religion and education important goal is the formation of hierarchy of values that affects primarily on models of behaviors identity and life choices of personality. The hierarchy of values is treated as the specifics of consciousness in which identity is formed.

It is proved that in the study of values and religious education should use the following methodological approaches. Christian personalism is a profound reflection on an integral concept human personality and its value. Tischner's phenomenological conception of *axiological I* defends the everlasting, important values the personality as such, but the experience of own *I* as a certain value (*aksjos*) considers the most fundamental experience which can "derive" other *I*.

The necessity formation of axiological bases of religious and educational discourse on the basic principles of interreligious dialogue, consensus and tolerance is substantiated. The basis for interconfessional dialogue must be humanocentrism as a leading value of contemporary religious and educational discourse, resulting in improving the human development of its spiritual qualities and moral virtues.

The pro-ecological education in generalizing the concept *ecologia humana*, which is an attempt to universal problems for environment and human life is highlighted.

The religious and educational discourse should be designed to spread universal humanistic values and intercultural communication skills, respect for the *other* in modern conditions. Effective inter-religious dialogue should be brought up on the basis of axiological paradigm of tolerance, love and respect. Promotion of humanistic values of religious and educational discourse helps self-knowledge and vision *axiological I* of another person.

Key words: axiology, religious and educational discourse, values, religion, education, personality, spirituality, globalization.